

Sitora MAVLANOVA,
O'zMU O'zbekiston tarixi kafedrasida tayanch doktoranti
E-mail: mavlanovasitora247@gmail.com

T.f.f.d., dotsent A.A. Insofov taqrizi asosida

XALQARO MIQYOSDA MODDIY MADANIY MEROS OBYEKTLARINING YUNESKO TASHKILOTI TOMONIDAN MUHOFAZA QILINISHI

Аннотация

Ushbu maqolada xalqaro miqyosda moddiy madaniy meros obyektlarining YUNESKO tashkiloti tomonidan muhofaza qilish faoliyatining yo'lga qo'yilishi, "Butunjahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiya"ning qabul qilinishi, O'zbekiston tomonidan bu konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi, "Butunjahon merosi" qo'mitasining tashkil qilinishi va jahon merosi ro'yxatining tuzilishi, meros obyektlarining turlari, nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo'yicha hukumatlararo qo'mita faoliyati, o'zaro xalqaro hamkorlik aloqalari hamda turizm faoliyatidan eng ko'p iqtisodiy foyda oladigan mamlakatlar statistikasi keltirib o'tilgan. Shuningdek, tarixiy yodgorliklari yo'q bo'lib ketish xavfi eng yuqori bo'lgan davlatlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlari, moddiy-madaniy meros, qadriyat, konvensiya, ratifikatsiya, nomoddiy meros, Butunjahon merosi qo'mitasi, turizm, xalqaro hamkorlik, BMT, YUNESKO, ICOMOS, IUCN.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ОХРАНА ОБЪЕКТОВ МАТЕРИАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ЮНЕСКО

Аннотация

В данной статье рассматривается создание организацией ЮНЕСКО охраны объектов материального культурного наследия на международном уровне, принятие «Конвенции об охране всемирного культурного и природного наследия», ратификация этой конвенции Узбекистаном, дополнение «Всемирное наследие», организация комитета и структура списка всемирного наследия, виды объектов наследия, деятельность межправительственного комитета по охране нематериального культурного наследия, отношения взаимного международного сотрудничества и приводятся статистические данные стран, которые получают наибольшую экономическую выгоду от туристической деятельности. Также описаны страны, исторические памятники которых находятся под наибольшей угрозой исчезновения.

Ключевые слова: Международные НПО, материальное и культурное наследие, ценность, конвенция, ратификация, нематериальное наследие, Комитет всемирного наследия, туризм, международное сотрудничество, ООН, ЮНЕСКО, ИКОМОС.

INTERNATIONAL PROTECTION OF MATERIAL CULTURAL HERITAGE OBJECTS BY UNESCO

Annotation

In this article, the creation of protection of material cultural heritage objects by the UNESCO organization at the international level, the adoption of the "Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage", the ratification of this convention by Uzbekistan, the addition of "World Heritage". The organization of the committee and the structure of the world heritage list, the types of heritage objects, the activities of the intergovernmental committee on the protection of intangible cultural heritage, international cooperation relations and the statistics of the countries that receive the most economic benefits from the activities of tourism are mentioned. Also, the countries whose historical monuments are at the highest risk of extinction are described.

Key words: International NGOs, material and cultural heritage, value, convention, ratification, intangible heritage, World Heritage Committee, tourism, international cooperation, UN, UNESCO, ICOMOS, IUCN.

Kirish. Tarixiy madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlashda bugungi kunda jahon miqyosida nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko'plab mamlakatlarda nodavlat notijorat tashkilotlari jamiyatning barcha sohalarini rivojlantirishda amaliy ko'mak berish bilan bir qatorda ijtimoiy madaniy sohada davlatning asosiy tayanchiga aylanib bormoqda. Dunyo mamlakatlarida tarixiy madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlash amaliyotining joriy etilishida ham aynan xalqaro nodavlat notijorat tashkilot hisoblangan Birlashgan Millatlar Tashkilotining asosiy tuzilmalaridan bo'lgan YUNESKOning faoliyati muhim ahamiyatga ega.

O'tgan yillar davomida Jahon merosini saqlash va himoya qilish zarurati o'z dolzarbligini yo'qotmadi. Madaniy va tarixiy qadriyatlarni asrab-avaylash masalasi har qanday rivojlangan davlat uchun eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, har bir mamlakatning o'ziga xos san'at asarlari, madaniy yodgorliklari va qadriyatlari asrlar davomida shakllanib kelgan. So'nggi yillarda globalashuv natijasida davlatlarning tez sanoatlashuvi va jadal urbanizatsiya jarayoni mamlakatlardagi tarixiy-madaniy merosning jiddiy zarar ko'rishi yoki yo'q qilinishiga olib kelmoqda. Natijada, madaniy obyektlarni faqatgina milliy doirada himoya qilish etarli va samarali bo'lmay qoldi. Bu esa sohadagi faoliyatni muvofiqlashtiruvchi xalqaro miqyosdagi tuzilma tashkil etilishi tarixiy zaruriyatga aylanganligini ko'rish mumkin. YUNESKO tashkiloti tomonidan 1972-yil 16-noyabrda qabul qilingan "Jahon madaniy va tabiiy

merosini muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiya"ning qabul qilinishi xalqaro miqyosda moddiy madaniy yodgorliklarni tiklash va saqlash amaliyoti joriy etilishida muhim qadam bo'ldi [1]. Bu konvensiya 1975-yil 17-dekabrda kuchga kirgan bo'lib, 1978-yilda ilk bor butunjahon merosi ro'yxati tuzildi. Ro'yxatga madaniy meros yodgorliklari ishlab chiqilgan alohida dastur asosida kiritilishi belgilab qo'yildi. Dasturning asosiy maqsadi madaniy meros yodgorliklarini saralash, muhofaza qilish va kelajak avlod uchun saqlab qolishdan iborat hisoblanadi va butun dunyoda madaniy meros yodgorliklarini muhofaza qilishda xalqaro hamkorlik uchun ham asosiy hujjat vazifasini bajaradi.

Bugungi kunga kelib globalashuv davrida moddiy madaniy meros obyektlarini tiklash va kelajak avlod uchun saqlab qolish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki noodatiy darajada tabiatning tez ifloslanishi, iqlim o'zgarishi, urbanizatsiya va tabiiy ofatlar, qurolli mojarolar butunjahon merosi obyektlari uchun doimiy xavf tug'dirmoqda. Shu sababi xalqaro miqyosda moddiy madaniy meros obyektlarini insoniyat uchun muhim qadriyat sifatida asrab-avaylash, ularni alohida ro'yxatga kiritish amaliyoti joriy etildi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ushbu maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan. Asrlar davomida insoniyat uchun meros bo'lib kelayotgan tarixiy madaniy yodgorliklarni tiklash, saqlash va muhofaza qilish faoliyatining dunyo mamlakatlarida joriy etilishi haqida K. Matsura o'zining "Jahon

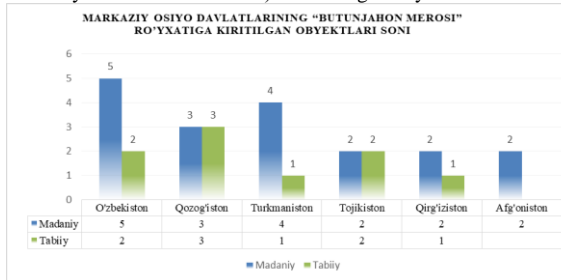

O'zbekiston Respublikasi 1993-yil 26-oktabrda Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti YUNESKOga a'zo bo'ldi. "Umumjahon madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish to'g'risida"gi konvensiya 1995-yilning 22-dekabrda O'zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilindi. Konvensiyaga doirasida dastlab O'zbekistondagi 4 ta me'moriy majmua – Xiva, Buxoro, Samarqand va Shahrisabz shaharlarining tarixiy markazlari YUNESKO Umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan edi. 2023-yilda esa "Buyuk Ipak yo'li: Zarafshon - Qoraqum yo'lagi" ham jahon madaniy meros ro'yxatiga qo'shildi. Respublika hududidagi 2 ta tabiiy meros obyekti ham "Butunjahon merosi" ro'yxatiga kiritilgan. Ular 2016-yil "Ugom-Chotqol milliy bog'i" va 2023-yilda "Turunning qishki sovuq cho'llari" tabiiy meros obyektlari sifatida YUNESKO tomonidan muhofazaga olingan.

Shu bilan bir qatorda O'zbekiston 2008-yilda "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risida"gi konvensiyaga ham a'zo bo'ldi. Unga ko'ra "Insoniyat nomoddiy madaniy merosi" ro'yxatiga mamlakatimiz hududidagi 6 ta obyekt kiritildi. Ular: 1)

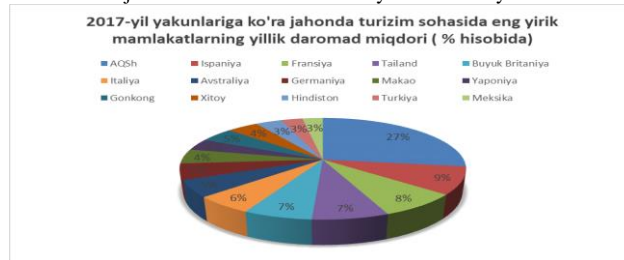
Shashmaqom (2008), 2) Boysun madaniy muhiti (2008), 3) Navro'z (2009), 4) Katta ashula (2009), 5) Askiya (2014), 6) Palov milliy taomi (2016) shular jumlasidandir. Shu bilan birgalikda nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga dorbozlik, iqtat (qo'lda bajariladigan murakkab tikish texnikasi) ham kiritilishi ko'rib chiqilmoqda. 2022-yil yuqorida ta'kidlab o'tilgan konvensiyaga a'zo davlatlar Bosh assambleyasining 9-sessiyasida "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish bo'yicha hukumatlararo qo'mita"ga a'zolikka saylandi. Jami 5 ta nomzod mamlakatlar orasida O'zbekistonga eng ko'p ovoz berilganligi muhim ahamiyatga egadir. Bunda O'zbekiston 105 ta, Slovakiya 94 ta, Estoniya 69 ta, Bolgariya 26 ta, Bosniya va Gersegovina 9 ta ovoz oldilar va faoliyat muddati 4 yil ya'ni 2022-yildan 2026-yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

Hozirda O'zbekistonning jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan obyektlari soni jami 7 tani tashkil qiladi va Markaziy Osiyo davlatlari ichida bu eng yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Quyidagi jadvalda Markaziy Osiyo davlatlarining "Butunjahon merosi" ro'yxatiga kiritilgan obyektlari soni keltirilgan.

Shunisi ham e'tiborliki, meros obyektlarining muhofaza qilinishi davlatlar iqtisodiga ham katta foyda olib keladi. Dunyoning eng mashhur tarixiy shaharlarida iqtisodiyotni rivojlantiruvchi muhim omillardan biri turizm faoliyati hisoblanadi. Butunjahon turizm

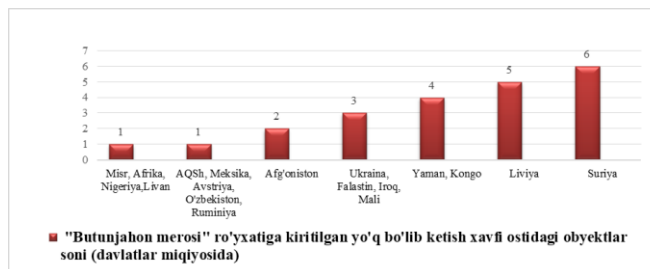
tashkilotining 2017-yilgi statistik ma'lumotlariga ko'ra jahonda turizm sohasida eng yirik mamlakatlarning turizmdan tushgan yillik daromad miqdori bo'yicha AQSh, Ispaniya, Fransiya, Tailand, Buyuk Britaniya Italiya va Avstraliya mamlakatlari eng yuqori o'rinda turadilar [7].

YUNESKO tomonidan yo'q bo'lib ketish xavfi ostida bo'lgan obyektlarning ham alohida ro'yxati shakillantiriladi va davlatlarga alohida murojat bilan chiqib ogohlantiriladi. 2023-yilgi "Butunjahon merosi" qo'mitasining statistik ma'lumotlariga ko'ra Suriya, Liviya, Yaman, Kongo, Ukraina va Iroq davlatlaridan eng ko'p madaniy yodgorliklar yo'q bo'lib ketish xavfi yuqori meros obyektlari sifatida ro'yxatga olingan.

Respublikamiz hududidagi Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz shahri ham YUNESKO tomonidan xavf ostidagi obyektlar ro'yxatiga kiritilgan. Shahrisabz shahrining tarixiy markazida keng ko'lamda qurilish va obodonlashtirish ishlarini olib borishda konvensiya va uni amalga oshirish bo'yicha amaliy qo'llanma qoidalariga rioya qilmasdan, ularning loyihalarini YUNESKOning Umumjahon merosi markazi bilan avvaldan kelishilmagan holda olib

borilgani uning tarixiy va umumbashariy qiymatiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatgan. Natijada, YUNESKO huzuridagi Umumjahon merosi qo'mitasining 40-sessiyasi qarori bilan Shahrisabz tarixiy markazi 2016-yilda Umumjahon merosining xavf ostidagi obyektlar ro'yxatiga kiritilgan. Natijada Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 25-martda dagi 87-sonli qarori bilan "Shahrisabz shahrining tarixiy qismini obodonlashtirish, ko'kalamzorlashtirish va saqlash departamenti tashkil etish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi va alohida departament tashkil qilindi [8]. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 3-mart kuni 119-sonli "Moddiy madaniy meros obyektlari va YUNESKOning umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan hududlar muhofazasini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori ham qabul qilindi [9].

Xulosa. Umumjahon merosi butun insoniyat mulkini tashkil etuvchi buyuk madaniy va tabiiy yodgorliklardir. Xalqaro miqyosda moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, tiklash va saqlash

muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunda xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlari xususan, YUNESKO tashkilotining faoliyati muhim ahamiyatga egadir. Xalqaro miqyosda bunday tuzilmalarning

mavjudligi moddiy madaniy meros obyektlarini tizimlashtirilgan holda, aniq bir dastur asosida muhofaza qilishga yordam beradi. Muhofazaga olingan obyektlar xalqaro e'tirof va huquqiy himoyaga ega bo'ladi shuningdek, ma'lum sharoitlarda bu obyektlarni tiklash yoki saqlashni osonlashtirish uchun Jahon merosi jamg'armasidan mablag' ham ajratiladi. Mablag' ajratishda asosan muhofazaga olingan obyektning qadimiyligi, alohida o'ziga xos tarixga egaligi va ushbu obyekt joylashgan hududda moddiy meros hisoblanishi inobatga olinadi.

Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishdan ko'zlangan asosiy maqsad asrlar davomida avloddan-avlodga meros bo'lib kelayotgan yodgorliklarni, obidalarni kelajak avlodlarga qoldirish masalasidir. Dunyoning tarixiy madaniy yodgorliklarini muhofaza qilish faqatgina ma'lum bir tashkilotlar yoki davlatlarning emas balki, butun insoniyatning muhim vazifasidir. Bunda xalqaro hamkorlik aloqalarini yanada kengaytirish, nodavlat notijotar tashkilotlari faoliyatini rag'batlantirish bugungi kunda yanada muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Birlashgan millatlar tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat tashkiloti. "Jahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiya" / XVII sessiya. -Parij, 1972-yil 16-noyabr.
2. Matsura K. Jahon merosi. -P.: "YUNESKO publish", 2009. 832-bet.
3. Rey E., Jordan L., Klaudiya A.. Jahon xotirasi dasturi: asosiy jihatlar va so'nggi o'zgarishlar. -Shvetsariya, "Meros studio", 2020.
4. Hetter Katia. Exploring the world's first 12 heritage sites. CNN. Archived from the original on 26 May 2020.
5. Insopov A.A. O'zbekistonda fuqorolik jamiyatini barpo etishda davlat va nodavlat tashkilotlar ijtimoiy sherikligi (1991-2016 yy.). Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy daraja olish uchun yozilgan diss. - Toshkent, 2021. -157
6. UNESCO World Heritage Centre - World Heritage List <https://whc.unesco.org/en/list/>
7. The World's Top Countries for Tourism. <https://uz.m.wikipedia.org/>
8. "Shahrisabz shahrining tarixiy qismini obodonlashtirish, ko'kalamzorlashtirish va saqlash departamenti tashkil etish to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 25-martda dagi 87-sonli qarori.
9. "Moddiy madaniy meros obyektlari va YUNESKOning umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan hududlar muhofazasini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining 03.03.2021-yildagi 119-sonli qarori. <https://lex.uz>
10. Jahon merosi ro'yxati statistikasi". YUNESKO Jahon merosi markazi. 2011-yil 14-mayda asl nusxadan arxivlangan. Nashr qilingan 2023-yil 26-yanvar. [https://www.trt.net.tr/uzbek/madaniyat va san'at/uz](https://www.trt.net.tr/uzbek/madaniyat%20va%20san%20at/uz)
11. <https://www.unesco.org/ru/countries/uz>